

Maciej Czerwiński
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński
Ul. Ingardena 3, PL-30-060 Kraków
maciej.czerwinski@uj.edu.pl

KODIRANJE I PRESLAGIVANJE JEZIČNE BAŠTINE – »ZLATNA FORMULA ČA-KAJ-ŠTO«

Iako je *Zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što* literarni koncept pjesnika Drage Štambuka, u radu se polazi od pretpostavke da se ta ideja dovoduje na izuzetno važne i prijelomne koncepcije vezane uz hrvatski standardni jezik. Jer, *formula* nije samo ideja koja teži obogaćivanju jezika književnosti, koji bi u namjeri trebao crpiti iz svih hrvatskih narječja, nego također ima cilj potaknuti diskusiju o standardnom jeziku i njegovu odnosu prema dijalektizmima (o tome svjedoči i zakonsko rješenje Ministarstva kulture iz 2019. godine i javni nastupi Drage Štambuka). Time se otvara problematika jezičnih amalgama uopće. Stoga se u radu *zlatnu formulu* dovodi u vezu ne samo s elaboriranim koncepcijama hibridnog jezika u hrvatskoj povijesti (istarski protestanti, ozaljski krug), nego napose s polemikama koje su vodili predstavnici Zagrebačke filološke škole s hrvatskim vukovcima (naglašavaju se drukčija polazišta koja su stajala iza njihovih stavova). U članku se analiziraju ambivalentni stavovi ključnih hrvatskih jezikoslovaca o položaju dijalektizama u standardnom jeziku – od 19. stoljeća do dana današnjeg – te moguće posljedice procesa hibridizacije.

1. Uvod

Godine 2019. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, točnije: Uprava za zaštitu kulturne baštine, donijela je rješenje u kojem stoji: »Utvrđuje se da **Zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što** ima svojstvo nematerijalnoga kulturnog dobra u smislu članka 9. stavka 1. alineje 1. Zakona o

zaštiti i očuvanju kulturnih dobara« (kl: UP/I-612-08/19-06/0162, br. 532-04-01-03-0212-19-2).

U skladu s rješenjem, između ostalog, pretpostavlja se niz aktivnosti: (1) »osigurati dostupnost dobra javnosti putem manifestacija, smotri, izložbi, specijaliziranih priredbi natjecanja te prezentiranjem u tiskanim i elektroničkim medijima«, (2) »poticati sudjelovanje zajednice, udruga i pojedinaca koji baštine dobro u identificiranju, definiranju, predstavljanju i prenošenju dobra«, (3) »popularizirati i promovirati kulturno dobro«, (4) »poticati prenošenje i njegovanje kulturnoga dobra«, (5) »promicati funkciju i značaj dobra u društvu«, (5) »nastaviti s istraživanjem dobra, primjerenim dokumentiranjem«, (6) »senzibilizirati i podupirati zaštitu i očuvanje dobra«, (7) »osigurati održivost dobra kroz edukaciju, identificiranje, definiranje, znanstveno istraživanje, očuvanje, zaštitu, promicanje«, (8) »štiti dobro jačanjem nacionalnih, regionalnih i lokalnih specifičnosti«.

Ideja »zlatne formule« popraćena je u medijima¹ te ima svoju dugotrajnu kulturnu manifestaciju. To je *Croatia rediviva: ča, kaj, što – baštinski dani* koja se svake godine, od 1991., održava u Selcima na Braču (u suorganizaciji Društva hrvatskih književnika, s visokim pokroviteljstvima državnih dužnosnika). Objavljuju se medijski napisi, izlazi zbornik s izabranim pjesmama popraćen uvodnim i zaključnim tekstovima. U ovom se radu polazi od pretpostavke da je »zlatna formula« fenomen koji otvara niz pitanja, ujedno vezanih uz tretiranje jezika kao dijela kulturne baštine, kao i uz motivacije i (moguće) posljedice takve zakonske odluke. U radu će se prvo opisati jezični i kulturni okviri tog zakona, a u drugom dijelu dovest će ih se u vezu s nekim važnim preokupacijama u hrvatskoj jezičnoj tradiciji, davnoj i suvremenoj.

Problemom »zlatne formule«, sada uvrštene u zakonski sustav Republike Hrvatske, nije se znanstveno bavio nitko.² Iako je teško danas projicirati koje će posljedice proizvesti taj zakon, u svakom slučaju on je iznimno važan zbog nekih hrvatskih jezikoslovnih tradicija i sporenja koji utječu

¹ Mnogobrojni nastupi glavnog pokretača te ideje, pjesnika Drage Štambuka. Zadnjih godina osvrte su pisali npr.: Dragutin Pasarić (Vijenac, br. 456, 2011), Damir Šarac (Slobodna Dalmacija, 2. kolovoza 2012), Acija Alfirević (Vijenac, br. 482, 2012), Ernest Fišer (Vijenac, br. 508, 2013), Marko Gregur (Vijenac, br. 534-535, 2014), Marito Mihovil Letica (Hrvatsko slovo, 11. rujna 2014), Davor Šalat (Hrvatska revija, br. 3, 2015).

² Reagirao je Radoslav Katičić u časopisu *Kolo*, ali nije to analiza fenomena nego afirmativni osvrt. Jezikom poezije Drage Štambuka bavili su se i Vjekoslava Jurdana (2018), Dubravka Dorotić Šesar (2017), Filip Galović (2017) te Anđela Milinović-Hrga (2020).

na motivacije koje su poslužile za njegovo koncipiranje. Bitno je da ih se osvijetli i analizira referirajući se na neka prošla zbivanja vezana uz prijelomne trenutke razvoja hrvatskog jezika te na neka opća uvjerenja hrvatske filološke zajednice koja se prihvaćaju u odnosu na jezik. Time će se pokazati kako stari jezikoslovni spor, ali nipošto nevezan isključivo uz stručnu temu, oblikuje hrvatske kulturno-jezične preokupacije.

2. »Zlatna formula ča-kaj-što«

U drugom se dijelu citiranog zakonskog rješenja donosi obrazloženje te odluke u kojem se referira na bitne probleme koji ovdje služe kao polazište za razmatranje:

Hrvatski jezik ima tri stilizacije ili narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko. Nazive su dobili prema upitnim zamjenicama *ča*, *kaj* odnosno *što*. U štokavskome se zamjenica pojavljuje kao *što* (ali i *šta*), u kajkavskome *kaj* (ali i *kej*, *koj*, *kuj*, *ke*), a u čakavskome *ča* (ali i *ća*, *ca*, *če*, *čo*, *co*). (...)

Nakon višegodišnje prakse očuvanja govora kao nematerijalne kulturne baštine, zbog raznolikosti upisanih govora (različiti čakavski, kajkavski, štokavski), pokazuje se da bi upis jezično objedinjujuće, »zlatne formule ča-kaj-što«, kao sredstva u očuvanju i prenošenju hrvatske baštine i identiteta pokrio sve one govore koji ili imaju malen broj nositelja (ili starije govornike) ili im lokalne zajednice nisu zainteresirane za taj tip kulturne brige o govoru. Tim se govorima takvim upisom daje status prepoznatoga kulturnoga dobra jer govori jesu i kulturno dobro i sredstvo u očuvanju mnogih nematerijalnih kulturnih dobara.

Autor je »zlatne formule hrvatskoga jezika ča-kaj-što« dr. Drago Štambuk, koji ju je i predložio za upis na Listu nematerijalne kulturne baštine RH. Ta formula pokriva prošlost hrvatskoga jezika i stožer je oko kojega se mora graditi hrvatski jezični identitet. Ona opisuje međupovezanost hrvatskih narječja, koja je veća nego što se na površini vidi.

U obrazloženju se poimence i spominje ugledni jezikoslovac Radoslav Katičić koji je javno podupro ideju »zlatne formule«. U njegovu članku u časopisu *Kolo* čitamo:

Hrvatski jezik, to je čakavski, kajkavski i štokavski sa svim obilježjima svakoga od tih narječja u njihovu suodnosu povijesno izraslu u općem razgovornom jeziku hrvatske jezične zajednice i osobito u svoj povijesnoj protezi hrvatskoga književnog jezika. Tek kada se čakavskoj dijalektalnoj boji pridruže i kajkavska i štokavska, imamo pred sobom hrvatski jezik u svoj njevoj potpunosti. Zlatnom formulom ča-kaj-što obuhvaćena je tako sva dijalekatska raznolikost hrvatskoga jezika u svoj svojoj različitosti, sva povijest hrvatskoga književnog jezika sa svim njezinim dijalekatskim stilizacija-

ma, uključujući tu i standardni jezik, onakav kakav je izrastao i sjajno se potvrdio. Uz to, zlatna formula upućuje na pravi pristup tomu standardnom jeziku, pristup ne s gledišta dijalektološke ekspertize, nego sve cjelovite povijesti hrvatskoga pisanja. Upravo zato ča-kaj-što i jest zlatna formula hrvatskoga jezika (Katičić 2014).

Ovaj Katičićev tekst nije znanstvene naravi, ali – oslanjajući se na znanstvene premise i višegodišnja promišljanja – donosi stručnu podlogu za tu ideju, a zapravo argumentira njoj u prilog. U njegovu tekstu, kao i u samom obrazloženju, pojavljuju se teze o hrvatskom jeziku i njegovoj tronarječnoj tradiciji, o višeslojnim stilizacijama hrvatske jezične zbilje koje su dokaz za posebnost i osebnost hrvatskoga jezika.

Da bi se moglo razmotriti taj problem detaljnije, valja potražiti motivacije u mišljenju čovjeka koji je *spiritus movens* te ideje, pjesnika, liječnika i diplomata Drage Štambuka. U intervjuu iz 1997. godine on je rekao sljedeće:

Ja čitav život tražim tu ravnotežu i kad napišem ča-kaj-što, ja znam kronološki da je ča prvo, kaj drugo, što zadnje, ali da ta crtica kao u onoj formuli H₂O upravo znači osmotsko prožimanje i vezivanje. Mi se nismo u sebi nikad integrirali. To je jedan od velikih problema Hrvatske. Hrvatska je jedna složena, razlomljena zemlja. Tri pisma – glagoljica, bosančica, latinica. Ja bih ovo uz ovo ča-kaj-što mogao dodati *quid* kao četvrto latinsko pismo koje nas preko Marulića i naših latinista veže sa zapadnom Evropom, Rimskom crkvom i tako dalje. Dakle, kompleksni jedan narod, kompleksna kultura, ali recimo u Braču, u Selcima, svakoga ljeta, već 27 godina, mi tu vidimo što je i kakav nam jezik jest. Blistavi jezik, s takvom leksičkom pričuvom koji ima malo koji narod na svijetu. I zapravo hrvatski je jedini jezik s trojstvenom naravi u odnosu na ostale slavenske jezike. Ali to što je minus trebali bi pretvoriti u plus. To ne bi smio biti teret ili prokletstvo. To bi trebao biti blagoslov. Problem je našeg odnosa prema tomu. Ja čitav život radim na tomu da se ta zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što na neki način konačno složi, da se uvidi da je ona važna, da se djeca educiraju, i da zapravo kajkavci govore kajkavski, čakavci čakavski, ali da zapravo ostane ča-kaj-što zajedno. To je naša sudbina (Štambuk 2017b:11:00–13:10).

Iz navedenog se vidi da je u konceptualizaciji tog jezičnog programa ključno uvjerenje o hibridnosti odnosno višeslojnosti hrvatske kulture i nacije (»kompleksni narod«, »kompleksna kultura«), ali ta kvalifikacija nema isključivo pozitivno značenje. Ona je aksiološki ambivalentna. Jer, s jedne strane »kompleksnost« svakako konotira bogatstvo (i na tome autor svakako inzistira), ali s druge strane tu se kompleksnost dovodi u vezu s uvjerenjem o "razlomljenoj zemlji". Štoviše, autor kaže: »Mi se nismo u sebi nikad integrirali«. Višeslojnost i kompleksnost nedvojbeno ističu (i)

negativnu stranu hrvatske jezične zbilje jer se nacija definira preko jedinstva. Ako je nešto kompleksno, ili bolje rečeno: previše kompleksno, onda svakako nije (previše) jedinstveno. Naravno, nijedna nacionalna kultura nije jedinstvena (to je tek neki utopijski postulat), ali ipak jedinstvo je nešto na čemu se gradi aksiom nacionalne kulture, bez obzira na sve moguće elemente (npr. regionalne sastavnice) koje ju razjedinjuju. Stoga, čini se da se Štambukova teza o jedinstvu odnosi upravo na tu dimenziju suvremenog stanja. Ujedno, njegova ideja nema za cilj dokinuti razlike ili kompleksnost jer bi to bilo suprotno samoj srži zlatne formule koja upravo naglašava razlike. Zlatna formula, zapravo, temelji se na hibridnosti, a njezin cilj je legitimiranje te hibridnosti, ali u okviru jedinstva da bi se hrvatski narod morao integrirati. U nastupima na manifestaciji u Selcima, koji su kasnije uvršteni u zbornik *Maslinov vijenac*, Štambuk je hrvatsku jezičnu zbilju prikazivao kao »trojstvenost hrvatskoga jezika« (Štambuk 2016:5), a njegova tri narječja kao »tri slatke dionice« (Štambuk 2016:17). Cilj je ove formule o jeziku, po njemu, da »integrira hrvatski prostor jezično i politički, jačajući svijet o tomu što nam i kakav nam jezik jest, osvjetljava njegovu trojstvenu narav i koineizira njegov poetski izraz« (Štambuk 2016:23).

Donošenju ovoga zakonskog akta – koji je odbijen dva puta, a prihvaćen tek 2019. godine uz podršku najvažnijih hrvatskih kulturnih ustanova (Maticice hrvatske, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Društva hrvatskih književnika) – prethodio je niz aktivnosti i popratnih informacija u medijima. Treba prvenstveno spomenuti pjesničku manifestaciju *Croatia Rediviva: ča, kaj, što – baštinski dani* u Selcima na Braču koja se svake godine u kolovozu održava od 1991. godine (organizatori: Općina Selca, Udruuga Croatia Rediviva i Društvo hrvatskih književnika). Na manifestaciju dolaze pjesnici iz svih regija Hrvatske i čitaju svoju poeziju na svim hrvatskim narječjima čime se doista stvara performativni prostor komunikacije među dijalektima i regijama, dolazi do susreta ili stapanja odnosno do jezične kontaminacije. Najbolji pjesnik, u skladu s odlukom žirija, dobiva vijenac od maslinova lišća, a svakih pet godina objavljuje se izbor pjesama u zborniku pod naslovom *Maslinov vijenac*. Manifestacija privlači mnoge hrvatske pjesnike, a rang joj podižu najvažniji suvremeni umjetnici riječi, između ostalih *ovjenčanci* kao što su Jakša Fiamengo, Vesna Parun, Luko Paljetak, Tonko Maroević, Ivan Golub, Slavko Mihalić, Dragutin Tadijanović, Zvonimir Mrkonjić, Igor Zidić, Ante Stamać, Delimir Rešicki, Mile Stojčić i mnogi drugi. U manifestaciji je važan i sam ambijent Selaca koja postaju pozornica na kojoj se odigrava spektakl, vrsta *happeninga* koji omogućava susret i stapanje jezikâ. Time se taj javni prostor pretvara u kulturni krajolik, i to višestruko kodiran. Pridonosi tomu ne samo manifestacija, koja

se održava samo jedan dan, već i oblikovanje samog prostora. Na glavnom trgu Selaca, imenovanom po Stjepanu Radiću, a nazivanom Pijacom, nalazi se *Zid od poezije* na koji se stavljaju ploče, isklesane u bračkom kamenu, s imenima onih koji su pobijedili za najbolju pročitano pjesmu i citatom iz njihove poezije. Moglo bi se reći da je to vrsta kamenog palimpsesta, utkanog u urbano tkivo, a brački kamen – koji ima kultno mjesto u hrvatskoj kulturi – postaje nositelj pisane riječi. To pak aludira, svjesno ili ne, na prve hrvatske jezične potvrde, mahom uklesane na kamenu.

Štambuk, kao pjesnik (i jedan od prvih "ovjenčanika"), poseže za raznim idiomima i stilizacijama, a po riječima Zvonimira Mrkonjića, uronjen je u »koinelizirani pjesnički jezik« (Mrkonjić 2002:83). Anđela Milinović-Hrga pronalazi u Štambukovoj pjesničkoj zbirci *Kad su miši balali molfrinu* (2017) upotrebu leksičkih elemenata iz raznih hrvatskih narječja, ističući napose tzv. kontaktne sinonime, zajedničko za sva narječja leksičko blago ili potisnute (danas arhaične ili izvanstandardne) elemente. Vjekoslava Jurdana tvrdi da je u toj zbirci »ovjerovljenje zlatne formule ča-kaj-što« (Jurdana 2018:250), a Dubravka Dorotić Sesar da je on »svoj jezični kod gradio na trojstvu hrvatske jezične baštine“« (Dorotić Sesar 2017:225). Iako je poezija, umjetnički govor, nešto drugo nego svakodnevni govor, Štambukova ideja ima – zbiljske ili bar konceptualne – posljedice za sav jezik, za njegovo promišljanje i preslagivanje.

3. Motivacije, reference, promišljanja

Pojavljuje se pitanje: kako se ta koncepcija uklapa u hrvatska filološka strujanja te kakva bi bila željena posljedica uvođenja ovog zakonskog rješenja? Čemu bi to moglo voditi u praktičnom smislu te riječi? Bi li to trebalo utjecati na razvoj jezičnih obilježja ili samo na svijest o tronarječnosti kao kulturnom bogatstvu?

Iz teksta zakonskog akta nije to posve jasno, ali ima u njemu nekih naznaka koje mogu poslužiti kao polazište za razmatranje. Naime, u obrazloženju stoji i to: »Ipak, bez obzira na nepovoljne povijesne okolnosti, hrvatski su se govori razvijali i danas se zna da su govori svakoga od tri hrvatska narječja sličniji nego što se mislilo i tvrdilo«. Štoviše: »Neprijeporna je činjenica da su hrvatski leksikografi, poput Ivana Belostenca, koji je pisao i govorio kajkavskim narječjem, u svoje rječnike često uvrštavali i riječi iz ostalih dvaju narječja, doživljavajući ih jednako "svojima", odnosno dokazujući svijest o jedinstvenosti hrvatskoga jezika bez obzira na njegovu dijalektnu i narječnu razvedenost«. Izgleda, dakle, da se referiranjem na prošle kodifikacije hrvatskog jezika – one koje su stremile amalgamira-

nju raznih narječja – pokušava stvoriti svijest o potrebi korigiranja sadržaja samog jezika. Ne može biti riječi (još) o nekom pripremljenom planiranju korpusa, jer to najčešće zahtijeva niz rječničkih ili savjetničkih publikacija, no može se to uzeti kao poticaj za eventualni jezični program. Budući da je riječ o spekulaciji za koju nema baš nikakvih dokaza, neće se o tome ovdje raspravljati. Ono što zahtijeva analizu jest problem definiranja jezika jer upravo ono može objasniti neke temeljne probleme hrvatske jezikoslovne filologije koji su u podlozi tog zakonskog rješenja.

Spominjanjem Ivana Belostenca referira se, dakako, na tradiciju ozaljskoga književno-jezičnog kruga, no implicira i na niz drugih jezičnih pojava koje su obilježile hrvatsku jezičnu povijest (ta se referenca pojavljuje i u drugim Štambukovim nastupima, v. Štambuk 2017a:206). Naravno, koncepcija ozaljskog jezično-književnog kruga, koja je – možemo danas spekulirati – davala šansu za kodifikaciju hrvatskog jezika na širem prostoru Trojednice, ali je propala zbog dekapitacije Zrinskog i Frankopana, bila je samo jedan od poduhvata primjene ideje jezične hibridnosti. U hrvatskoj tradiciji – u predstandardno doba – ima više takvih programa. Treba prvenstveno spomenuti krug protestanata u Istri koji su oblikovali svoj jezik za znatno šire prostore, uključujući u svoj program gotovo sve južne Slavene (u uvodu u *Prvi del novoga testamenta* Anton Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin pisali su eksplicitno: »Hrvatom i Dalmatinom, potom takaj še Bošnjakom, Bezjakom, Srbljanom i Bulgarom«). Po Barbari Oczkowskiej jezičnu osnovicu protestanata može se opisati ovako:

U istarsku (sjevernu, ekavsku) i primorsku (središnju, ikavsko-ekavsku) čakavštinu ravnopravno su uvodili elemente kajkavskoga i štokavskoga dijalekta te staroslavenizme, napose onda kada su djela bila pisana ćirilicom. Tako se taj jezik razlikovao od »miješanoga« dubrovačkog jezika ili od mlađega jezika dalmatinske književnosti koji je obuhvaćao brojne štokavizme (...)

Jezičnu osnovicu glagoljskoga izdanja toga teksta činila je istarska čakavština, dok se u ćirilichnome izdanju iz 1563. godine, namijenjenomu jugoistočnim balkanskim zemljama, kao prilagodba tamošnje staroslavenske tradicije uveo jer. U toj se situaciji prikladnim činilo stvaranje jezika koji bi imao elemente svih dijalekata jer bi to jamčilo da ga razumiju svi korisnici različitih jezika (Oczkova 2010:178–179).

U nedavno objavljenoj knjizi, grupa autora Blanka Ceković, Ivana Eterović, Tanja Kuštović i Mateo Žagar (Kuštović–Žagar 2020:567–846) donosi detaljnu analizu razlika između glagoljskog i ćirilichnog izdanja *Novog testamenta*. Svjedoči to o tome da je jezični koncept protestanata elastičan i podređen strateškim ciljevima koje su sebi postavljali. Miješanje jezičnih

sredstava iz raznih narječja dolazi do izražaja na razini glasova i morfologije, ali također i leksika (pogotovo uporabom tzv. kontaktnih sinonima dakle ponavljanju riječi koje imaju isto značenje a dolaze iz različitih narječja). Protestanti su svjesno prilagođavali i jezik svog prijevoda Novog testameta raznim grupama čitateljstva, ali njihov podvig nije izašao iz prostora Istre.³

Ima i ranijih primjera hibridnih jezika, iako se oni možda nisu oblikovali kao program, ali su realizirani spontano, u skladu s intuicijama na kontaktnom području raznih dijalekata. Jer, zapravo, značajan je dio starije hrvatske književnosti hibridan. Samo je pitanje u kojem omjeru.

Eduard Hercigonja, analizirajući hrvatske glagoljaške tekstove iz 15. i 16. stoljeća, piše sljedeće:

Utuda onda usporedo sa širenjem feuda Zrinskih i Frankopana u 15. i 16. stoljeću, prema sjeveru, u pravcu Pokuplja (1398, Ozalj), u zoni dodira dvaju naših dijalekata, i pojava osebujno stiliziranoga, hibridnog, knjiškog jezika (čakavsko-kajkavsko±crkvenoslavenskog ili čakavsko-kajkavsko-štokavskog (književnojezična stilizacija tipična za »ozaljski krug«), tako da je jezičnoknjiževna situacija bila brzo izdiferencirana, kreativno iznijansirana (Hercigonja 2006:225).

Nadalje, Hercigonja to povezuje s »utkivanjem kajkavskih razlikovnih obilježja u čakavsku osnovicu zborničkih tekstova« kojima je cilj da »povise razinu komunikativnosti, povećaju doseg i utjecaj svog djelovanja«. I pokazuje na raznim primjerima kako se taj hibridni jezik ostvaruje u kasnosrednjovjekovnim glagoljskim neliturgijskim tekstovima – u *Vinodolskom zborniku*, u *Kolunićevo zborniku*, u *Tkonskom zborniku*. Hercigonja naglašava i to da je takav čakavsko-kajkavski hibridni jezik u upotrebi izvan književnih tekstova, u »javnoj upotrebi« (Hercigonja 2006:228). Slični procesi hibridizacije dolaze do izražaja i u renesansnoj književnosti. Ili je riječ, u skladu s Rešetarovim nazivljem, o pjesničkim čakavizmima u dubrovačkoj književnosti ili prisutnosti štokavizama kod dalmatinskih pisaca (v. Kapetanović 2016:155–164, 177–191⁴).

³ Iako se program protestanata nije ukorijenio i nije, u skladu s njihovom projekcijom, izašao izvan teritorija Istre, mnogi hrvatski istraživači smatraju da je sama ideja – stvaranja zajedničkog jezika – nastavila svoj život. Josip Bratulić piše: »Ostali su ipak na hrvatskom prostoru, a protestantsku brigu o knjigama za cjelokupni hrvatski prostor, kao izazov, prihvatio je i oblikovao Bartol Kašić, isusovac, jednako svojom gramatikom (1604.) kao i svojim drugim knjigama, posebice *Ritualom rimskim* (1640.) i *Lekcionarom za dubrovački kraj* (1641.)« (Bratulić 1997:12).

⁴ Amir Kapetanović naglašava da jezik Ivana Tonka Mrnavića treba nazvati »čakavsko-štokavskim tipom hrvatskoga književnog jezika« (Kapetanović 2013:190). I dodaje: »Sigurno to nije »čisti« narodni jezik« (...) nego pažljivo birani književni jezik«.

Međutim, iako se obrazloženje eksplicitno referira na sredinu koja je stvorila jedan od najvažnijih jezičnih programa hibridnog jezika, dakle na ozaljski krug, stvar se – čini mi se – odnosi na spor koji se iskristalizirao u 19. stoljeću. Dokaz tome su Štambukove riječi iz jednog intervjua:

Ja sam svjestan toga da se mi ne možemo vratiti natrag. Da je štokavski standard tu, obogaćen brojnim djelima. I ne želim da Hrvati preko noći postanu nepismeni. Ali ono što možemo učiniti jest da otvorimo prozorčice u štokavskom književnom standardu i da dopustimo (dopustimo, to nije neki veliki napor) čakavskom i kajkavskom leksiku da bez problema i napora ulazi i oploduje taj jezik (Štambuk 2017b:12:40–13:08).

U zadnjoj rečenici konkretizira se, naime, ono na što se tek referiralo u obrazloženju. Riječ je o poticanju procesa obogaćivanja leksika standardnog jezika posežući za leksičkim blagom iz hrvatskih narječja, čakavskog i kajkavskog. Sličan stav naveden je u aplikaciji za Ministarstvo kulture gdje stoji:

Književni standard ima ostati jer je *lingua franca* u našem narodnom hrvatskom korpusu no potrebno ga je obogaćivati i osvježavati (osobito leksički) idiomima (čakavica, kajkavica) koji su nam baštinom namrijeti i dio su našega povijesnog hoda i trajanja, te s njihovim leksikom – kano i sa štokavskim podvrstama – budući svaka riječ, svaki naglasak i jezična varijanta naše su neizrecivo blago, prošlost u sadašnjosti bez koje, izgubimo li je, nećemo moći izaći i susresti svoje budućnosti (*Dokumentacija za aplikaciju*).

To se, pak, referira – implicitno ili eksplicitno – na dva izuzetno važna, i još uvijek otvorena, pitanja u hrvatskoj filologiji: teoretski okvir za izgradnju standardnog jezika i, što je s tim povezano, planiranje korpusa standardnog jezika.

Potrebno je, stoga, pozabaviti se problemom temelja kodifikacije jezika u 19. stoljeću, naglašavajući polazišta koja su ključna za razumijevanje ishoda standardizacije hrvatskoga književnog jezika, a također i intelektualna uporišta koja su karakterizirala i zaokupljala hrvatsku filološku elitu.

Tronarječnost hrvatskog jezika označava ne samo to da su u pitanju tri narječja, već i to da su sva ta narječja u prošlosti funkcionirala kao književni jezici. Nisu oni, naravno, bili standardni u suvremenom smislu te riječi, već su bili jezici književnosti, u predstandardno doba (termin prema Brozoviću). Za razliku od njih, štokavski je izabran i kodificiran u 19. stoljeću, da bi postao moderni standardni jezik. Time je uloga dvaju narječja, čakavskog i kajkavskog, a donekle i nekih štokavskih govora (npr. staroštokavskih) potisnuta u drugi plan. To je prirodna posljedica procesa stvaranja nacionalne kulture jer je ona definirana preko jedinstva nekog projiciranog nacionalnog prostora, pa onda nju treba – barem u većem dijelu slu-

čajeva – izražavati jedinstven, kodificiran jezik. Gledajući hrvatske sinteze nacionalne povijesti, jezika i književnosti, to načelo je jasno formulirano. Nacionalno jedinstvo postiže se preko jezičnog jedinstva, preko nadilaženja odnosno prevladavanja regionalnih partikularizama. Naravno, nitko od autora tih sinteza ne misli da treba, uz to, eliminirati narječja, ali se njih svodi na lokalne upotrebe – svakodnevne (kao sredstvo komunikacije) i književne (tzv. regionalne, dijalektalne ili zavičajne književnosti). Takvo uvjerenje svojstveno je svim generacijama hrvatskih lingvisti od 19. stoljeća, bez obzira na to jesu li bili na strani Zagrebačke filološke škole ili tzv. vukovaca (dručkije je mišljenje prevladavalo u Riječkoj školi, o čemu niže). No, za razliku od potonjih, pripadnici zagrebačke sredine bili su zagovornici integriranja u većem omjeru kajkavskih i čakavskih elemenata.

Vidi se, stoga, da obrazloženje ne pokušava redefinirati temelje na kojima je izgrađen hrvatski standard, tim više ne osporava izbor štokavskog narječja kao baze za standardni jezik, nego želi osnažiti uvjerenje o tome da taj izbor ne mora nužno voditi potiskivanju elemenata drugih hrvatskih narječja. Tako je govorio 1995. godine Drago Štambuk:

Kako sam osobno obuzet jezikom držim da je hrvatska jezična sudba valjala ići putem miješanja sviju triju hrvatskih jezika: čakavice, kajkavice i štokavice – umjesto putem bečkoga dogovora iz 1850. kojim se štokavica (zbog zblizavanja znanome narodu) postavi iznad starijih jezičnih temeljnica. Zbog navedenoga odlučio sam da u baštinskim danima temelj bude upravo *ideja trojezičnosti – trojstvenosti hrvatskoga jezika*. Nazvavši tako svehrvatsku pjesničku večer ča-kaj-što s namjerom da i čakavci i kajkavci i štokavci u Selcima jednakopravno čitaju svoje distinktno stihove i da koinezacija (koine, grč. mješavina) kao diskretni, zaista diskretni naputak bude *signum*. Dakako, bez prisile i direktive. *Temporis signum*. I da u tropletu hrvatskoga jezičnog blaga zvone i ča i kaj i što i da izgovor njen bude na kraju nagrađen vijencem domaće masline – *oleaginea corona* (Štambuk 2016:5–6).

Sada se jasno vidi da se problem koji se ovdje pojavljuje može dovesti u vezu sa sporom koji su vodili pripadnici Zagrebačke filološke škole i Riječke filološke škole s tzv. vukovcima. To se, pak, zapravo dubinski odnosi na položaj hrvatskog jezika naspram srpskoga.

Pripadnici Zagrebačke filološke škole imali su, uglavnom, pozitivan odnos prema dijalektizmima u književnom jeziku (ovdje se analiziraju samo oni problemi koji se odnose na dijalektizme, a ne govori se o pravopisnim ili morfološkim razlikama niti o odnosu prema leksičkim kovanicama ili posuđenicama).⁵ Taj stav Branka Tafra naziva »leksičkom otvore-

⁵ Josip Silić, polazeći iz strukturalno-lingvističkih pozicija, predlagao je da se termin *dijalektizam* ne upotrebljava u odnosu na čakavizme i kajkavizme u standardnom

nošću prema tronarječnom bogatstvu hrvatskoga jezika« (Tafra 1993:346). Kako navodi Marija Turk jedan od najvažnijih čelnika te sredine, Adolfo Veber Tkalčević, smatrao je da ponekim dijalektizmima ima mjesta u književnom jeziku, npr. *dišit, jur, beštija, piknja, črknja* (Turk 1996:11–15). Prema njemu »proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojimi se ona najjače iztiče, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumievati, što je glavni cilj jezičnoga jedinstva« (Veber Tkalčević 1999b:425). Turk tvrdi da se taj Veberov jezik može nazvati *artificijelnim*. »Artificijelnost se očituje u književnojezičnome obrascu koji se ne podudara ni sa kojim narječjem u cjelini, ni sa kojim govorom u prostoru, već na svim razinama objedinjava jezične elemente svih triju narječja. Veberov je književnojezični model nadnarječan, nadteritorijalan, nadsocijalan i nadprofesionalan« (Turk 1996:15). Iako se Veber zalagao za artificijelnost, on je ipak držao da u obogaćivanju leksičkoga blaga treba posegnuti za »živućim jezikom, i to štokavskim, jer i većina naroda jesu štokavci, i mi smo jednoglasno štokavsko narječje primili za književni jezik« (Veber Tkalčević 1999a:340). Bez obzira kako se interpretira Veberovu tezu, više je nego jasno da se on zalagao za hibridni model jezika, dakle takav koji ne odgovara (u cijelosti) nijednom konkretnom govoru.⁶

jeziku. Po njegovu mišljenju, ako su hrvatska narječja (a ne narječja hrvatskog jezika) zasebni jezični sustavi, onda je »metodološki pogrešno govoriti o dijalektizmima unutar štokavskog standardnog jezika kao pojavama iz čakavskog i kajkavskog narječja. O dijalektizmima se, kao nenormativnim pojavama, unutar štokavskoga standardnog jezika može govoriti samo kao o pojavama štokavskoga jezika. Po tome dijalektizmi u hrvatskome standardnom jeziku nisu ni čakavizmi ni kajkavizmi, nego štokavizmi« (Silić 2006:32). Stoga proizlazi i to da čakavizmi i kajkavizmi u hrvatskome standardnom jeziku »imaju načelno isti sociolingvistički status kao npr. slovenizmi, polonizmi, rusizmi, germanizmi i sl.« (34). Ako se prihvati strogo strukturalističko pravilo, a ovo je posrijedi u Silićevoj analizi, onda je takav stav posve opravdan (zanimljivo da Brozović koji, za razliku od Silića, smatra da su posrijedi narječja i dijalektalna književnost, također smatra da je provansalski varijetet prema francuskom *jezik*, v. Brozović 1952:463). No, prihvaćanje takva stava ima posljedicu da svi srbizmi postaju dijalektizmima i da su svi (?) štokavski tekstovi – hrvatski. Stoga čini se da je bolje čakavizme i kajkavizme (i dalje) smatrati dijalektizmima, bez obzira na sve nedostatke takve odluke. O varijetetima – književnim i neknjiževnim – običava se govoriti referirajući se ne samo na strogo lingvistička poimanja jezičnog sustava, nego i na sociolingvistička pravila po kojima se odnos dijalekta prema jeziku razmatra na društvenoj i političkoj ravni, a ne na jezično-komunikacijskoj (v. Czerwiński 2011).

⁶ Zanimljivo je da je najradikalniju viziju predložio Radoslav Katčić, i to upravo u osvrtnu na *zlatnu formulu*. U njegovom reagiranju u »Kolu« čitamo: »Ali samo na izgled i prividno. Jer kada znamo kako smo uz latinski već skoro od početka stali pisati jezikom koji možemo smatrati svojim, koji ne moramo opismenjajući se učiti iz temelja, kao što moramo učiti latinski, nego ga već znamo od majke, i osobito od bake,

Iako je Riječka filološka škola, a konkretnije njezin glavni (i gotovo jedini) predstavnik, Fran Kurelac, bila u sporu sa Zagrebačkom, ona je – što se tiče odnosa prema narječjima – dijelila stav Zagrepčana.⁷ Književnojezična koncepcija za koju se zalagao Kurelac osporavala je ideju o dijalekatskoj osnovici, štokavskom narječju kao temelju književnog jezika, a naglasak je stavljala na hibridizaciju koju se postiže preko arhaizacije (upravo se toj arhaizaciji protivio Adolfo Veber Tkalčević, v. Vince 1978:413). Kao jezični purist, Kurelac je težio eliminiranju stranih riječi (i neologizama) i njihovu zamjenjivanju domaćima, onima koje dolaze iz neštokavskih govornih područja, čakavskog i kajkavskog. U tome se Riječka škola i razlikuje od Zagrebačke. Prema Mariji Turk, »Dok je Zagrebačka filološka škola ›korisno djelovala u smislu privođenja kajkavaca i čakavaca štokavskom dijalektu«, Riječka je škola zagovarala književnojezični tip s neposredno inkorporiranim elementima čakavskog i kajkavskog narječja« (Turk 1992/1993:385).

S druge strane zagovornici jezičnih rješenja Vuka Karadžića, tzv. vukovci, odnosili su se prema dijalektizmima neprijateljski (v. npr. Turk 2013:123).⁸ Takav princip naslanja se na prvu točku Bečkog književnog dogovora u kojoj stoji:

Dolje potpisani, znajući da jedan narod treba jednu književnost da ima i po tom, sa žalosti gledajući, kako nam je književnost raskomadana, ne samo

pa ga treba još samo prilagođivati i stilizirati tako da bude primjeren knjizi i zahtjevnom javnom nastupu, onda postaje očito i nešto drugo, što nam nitko nikada nije rekao, jer je protivno svim zasadama na kojima počiva naše jezično školovanje. A to je činjenica da u hrvatskoj jezičnoj zajednici niti jedan dijalekt nikada nije uzet i uzdignut da bude književni jezik, kako nas se uči da mora biti, da jedino može biti. Hrvatski književni jezik naprosto nema hrvatske dijalekatske osnovice. To je tako, sasvim očito tako, koliko god je protivno onomu što europsko jezikoslovlje od druge polovice 19. stoljeća naučava i još prodornije sugerira. Sasvim smo natopljeni takvim gledanjem i takvim shvaćanjem. Čini nam se da i ne može biti drukčije« (Katičić 2014).

⁷ »Kurelac je pledirao za artifičijelni tip jezika čiju bi osnovicu činili elementi ishodišnog jezika, a nadgradnju svi slavenski jezici, ali prije svega oni koji su postojali ili još postoje u Hrvatskoj za koju je književni jezik potreban. To je jezik u kojem je inkorporirana ›starina i sadašnjost ostalih narečaj svih«. Književnojezičnu vertikalnu čini nasljeđe: stara kulturna baština, pohranjena u svijesti kao nacionalna prošlost, kao beskrajno vrijedan zalag kojeg se Hrvati ne smiju odreći, a očuvan je u književnojezičnim tipovima (crkvenoslavenskom hrvatske redakcije, književno-jezičnim hibridima, čakavskom književnom jeziku renesanse, kajkavskom književnom jeziku). Književnojezičnu horizontalu čine živi organski štokavski (najširi sloj), čakavski i kajkavski idiomi. U toj se koncepciji razlikuje Riječka od Zagrebačke filološke škole« (Turk 1993:385).

⁸ Inače, njihov program, osim leksika, doticao se također i pravopisa i gramatike, a obznanjen je u sljedećim djelima: *Hrvatski pravopis* Ivana Broza (1892, 1893), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899) te *Rječnik hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza (1901).

po bukvi nego još i po jeziku i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana da se razgovorimo kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili. I tako smo

1. Jednoglasice priznali, da **ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema**, nego da je **bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno** da bude književni jezik; i to sve

a) zato što nije moguće pisati tako da bi svaki mogao čitati po svojem narječju;

b) zato što **bi svaka ovakova mješavina, kaono ti ljudsko djelo bila gora** od kojeg mu drago narječja, koja su djela božija, a

c) i zato što ni ostali narodi, kao npr. Nijemci i Talijani, nijesu od svojih narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali te njim knjige pišu (Vince 1978:279).

Tomo Maretić, glavni predstavnik te struje, u ciklusu *Filologičko iverje* objavljenim u zagrebačkom *Viencu* (1884. – 1886.)⁹ zalagao se za afirmaciju »štokavskog narodnog« govora (narodnog znači *živog*) te za uklanjanje dijalektizama jer oni, po njemu, mogu rezultirati štetnim miješanjem, samovoljom. U *Gramatici i stilistici*, pak, čitamo:

Pored neslavenskih i slavenskih tuđica ima u hrvatskom književnom jeziku još i treća vrsta riječi, koje ne sačinjavaju pravoga njegova blaga, premda se ne može u pravom smislu reći, da su tuđe. To su riječi **narječja kajkavskoga**. I ovdje vrijedi pravilo: neka se uzimaju samo one kajkavske riječi, za koje književni jezik nema dobrih zamjena; na pr. *Kukac, rubac, ravnati – ravnatelj* (štokavsko *upravljati – upravitelj* više je njem. *Leiten-Leiter* nego dirigieren-Director), *siliti* (prisiliti), *šum* (*šumiti*), *veža* (Hausflur). Rđave su one kajkavske riječi, za koje Štokavci imaju dobrih svojih riječi; rđave su za to, jer su zališne; na pr. *akoprem* (štok. premda), *bedast* (štok. lud) (...) U hrvatski književni jezik prodrila je i jedna posve zališna čakavska riječ, a to je *je* ili *lih*, mjesto koje će dobar pisac svagda uzimati lijepu štokavsku riječ *samo* (Maretić 1899:684).

Vidi se, zapravo, da ni Maretić nije u načelu protiv kajkavizama, ali samo u situacijama ako nema za njih zamjene u štokavskom govoru.¹⁰

⁹ Brojevi u *Viencu* su (1883:48, 50); 1884 (4, 8, 14, 26–27); 1886 (14, 16–17, 19–20, 32–33, 48–51).

¹⁰ Lada Badurina i Ivo Pranković, analizirajući novoštokavski purizam vukovaca, ustvrđuju: »Prvo, neupitna je Maretićeva naklonjenost narodnim, upravo folklornim riječima. U skladu s time izričitu je prednost davao leksemima koji se javljaju u novoštokavštini ili, još i uže, u djelima Vuka Stefanovića Karadžića«. Ipak, nastavlja ju autori, »takav načelni stav nije bio održiv u svim situacijama, odnosno nije mogao ponuditi rješenja za one, u jeziku knjige već prihvaćene lekseme za koje u jeziku *prostoga puka* jednostavno nije bilo prikladna nadomjestka. Po svojoj prilici upravo su ti, pragmatični razlozi naveli Maretića na relativno pomirljiv stav i spram nekih *nenarodnih*

Dakle, više je pitanje omjera, a kod vukovaca dominira uvjerenje o uzornosti folklorne novoštokavštine. Maretić tako nabroja i »nepoželjne« provincijalizme koji »nisu poznati svijem Štokavcima«, ističući na primjer ličke, slavonske, dubrovačke (te arhaizme i neologizme). U dodatku naslovljenom *Antibarbarus* autor daje niz riječi koje naziva barbarizmima. Među njima su, dakako, i dijalektizmi. Pa se na primjer kaže sljedeće: »barma bit će kajkavski; bolje: bar, barem; vidi: posvema, potpunoma« ili »črkniija je kajkavski; bolje: zarez« (Maretić 1899: 688) ili »tjedan je kajkavski; Štokavci govore: nedjelja, sedmica« (Maretić 1899:697).

Vidi se iz navedenoga da se za temelj književnog jezika uzima narodni govor, u namjeri: *čist*. Nije cilj ovog članka komentirati takav postulat jer je čist narodni jezik kao književni/standardni, svakako, utopija. Moguće da je on više preferirana tendencija, a ne ciljno stanje. Bitno je koje su posljedice uvođenja takvog jezičnog načela za kodifikacijske procese. Maretić u skladu s teorijom Vuka Karadžića za *čiste* narodne govore prihvaća novoštokavske dijalekte, pa nije stoga čudno da građu za njegovu gramatiku čine: Vukova djela, Daničićeva djela, »narodne umotvorine« – *Srpske narodne pjesme* i *Srpske narodne pripovijetke*.¹¹ Podvige potiskivanja dijalektizama nastavio je i u svojoj knjizi *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik* (Zagreb, 1924).¹² Slične stavove – iako ponekad oprečne prema Maretiću – zastupao je također Ivan Broz (v. *Filologičke sitnice*) kao i Ivan Ružić (Ružić 1904), pa ponavlja za Maretićem nepoželjne kajkavizme – *barba, bedast, bje-lan-jak, bogac, darežljivo, halabuka, imetak* i samo jedan čakavizam – *li (lih)*. Novoštokavizacija je utjecala i na toponime, tako da su kajkavske *Delnice* postale *Dionice, Split – Spljet*.

Za vukovce je jezični standard trebao slijediti pravila tipična za ruralni izričaj, stoga su se – poput Tome Maretića – zalagali za prihvaćanje narodne podloge za standardni jezik (tzv. istočnohercegovačke) te shodno tome i narodne stilizacije kao ključne za standardni jezik. Tu tendenciju ponekad se naziva *etnografskim purizmom* (Thomas 1991:76–81) ili *štokavskim purizmom* (Badurina 2010:76) jer se afirmira čistoću jezika poistovjećujući ju s narodnim novoštokavskim izričajem. Pobjeda vukovaca u borbi za konačni oblik hrvatskog jezika, na smjeni stoljeća, dovela je do toga da je taj no-

leksema: *dalekozor, dnevnik* (i za dnevne novine), *domobran/domobranac/domobranstvo, drvored, gromobran, kišobran, prvoborac, razdoblje, tekućina, tisućinka, složenice na -slovac i -slovlje* (npr. *jezikoslovac* i *jezikoslovlje*) itd.« (Badurina–Pranjeković 2015:250).

¹¹ Slične principe primjenjivali su i Ivan Broz i Franjo Iveković u njihovom *Rječniku hrvatskoga jezika* o čemu Broz piše u odgovoru na Jagićevu kritiku tog leksikografskog djela (v. Samardžija 2001:79).

¹² Za analizu Maretićevih savjeta, uključujući i odstupanja od *narodnog* načela, vidi Badurina 2010:77–79.

voštokavski prihvaćen kao uzorni, i to unatoč tome što je tradicija hrvatskih književnih jezika najčešće vodila računa o raznim regijama i raznim dijalektima, a svoj najizraženiji oblik dobila je u programu Zagrebačke filološke škole.

Takve razlike između vukovaca i ostalih škola, napose Zagrebačke koja je bila najutjecajnija, u odnosu prema standardu, potakle su neke istraživače da prihvate uvjerenje o tome da su se predstavnici potonjih zapravo zalagali za hibridni tip jezika. Tako piše Marija Turk:

Osnovna dilema oko pitanja standarda u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća jest izbor između dviju mogućnosti književnojezičnog modela. Prva je mogućnost uzeti za osnovicu jedan živi organski govor pa onda sve što je izvan toga smatrati u standardu neregularnim. Druga je mogućnost uzeti više jezičnih modela starijeg ili mlađeg evolutivnog tipa i na tom temelju stvoriti nadteritorijalni i naddijalektalni, tj. zajednički, artificijelni standardni jezik. Prvu je koncepciju zagovarao Vuk Karadžić (njegovi su zagovornici prevladali devedesetih godina), a drugu poslenici ostalih filoloških škola pa i Riječke (Turk 1992–1993:385).

Time se, zapravo, aludira da je prvi model, organski govor kao uzor standardu, srpski, dok je potonji, artificijelni, hrvatski. Na neki način to doista oslikava dominantna uvjerenja među srpskim i hrvatskim filolozima onog vremena, pogotovo ako je riječ o odnosu prema raznim jezičnim elementima, ali teško je prihvatiti da je Zagrebačka škola bila do te mjere slična Riječkoj. Jer, ipak, postoji velika razlika. Zagrepčani su jasno isticali osnovicu, onu štokavsku (kako se vidi iz Veberova citata), koja doduše može primiti elemente drugih narječja, ali je ona ipak polazište, referentna točka. S druge strane, Riječani su inzistirali na hibridnosti, višeslojnosti kao polazištu, dakle zauzimali su se za jezično načelo koje bi više odgovaralo koncepciji istarskih protestanata i ozaljskog književno-jezičnog kruga. Stoga je Tafrina teza preciznija:

U karadžićevsko-daničićevskom modelu književni jezik izjednačava se s narodnim (narodni govor je mjerilo ispravnosti), kodificiraju se samo novoštokavski oblici, pravopis je fonološki, a gramatički se opis svodi na popis oblika. U drugom modelu književni jezik kao dijalekatnu osnovicu ima novoštokavsku jezgru oko koje je membrana propusna na međudijalektalne utjecaje, odakle potječe dubletnost kao obilježje norme (Tafra 1993:365).

Bez obzira na način tumačenja jezičnih temelja Zagrebačke filološke škole, ona se svakako zalagala za **konvencionalnost** književnog jezika, odnosno za njegovu **artificijelnost** naspram načela **prirodnosti** na kojem su inzistirali vukovci.¹³

¹³ Treba ipak precizirati Tafrinu tezu. Vukovci nisu, kako kaže, kodificirali samo

Izgleda da je u hrvatskoj filološkoj tradiciji u 19. stoljeću, ako ne i ranije (bar u nekim središtima), postojala svijest da književni (u smislu: standardni) jezik ne smije biti istovjetan nijednom konkretnom dijalektu. Lada Badurina govori da je u hrvatskoj književno-jezičnoj tradiciji književni jezik – »redovito bio konstrukt znatnije udaljen od svog organskog uzora ili, i bolje, od svojih organskih uzora« (Badurina 2010:71). A ako je već neko narječje uzeto kao osnovica, onda ona sama po sebi ne može biti **isključivo** mjerilo pravilnosti. Pravilnost se temelji na znatno kompleksnijim promišljanjima, mahom stručnim, koji uzimaju u obzir višeslojnost jezične tradicije, pa stoga imaju otvoreniji odnos prema dijalektizmima. Tome su, u najmanju ruku, dva razloga. Prvi je taj da se takvim pristupom htjelo – bar donekle – zadovoljiti višeslojnu jezično-književnu tradiciju, pojmovno inkorporirati prošle jezike, ugraditi ih – barem simbolički – u taj književno-nacionalni okvir. Drugo, o čemu se uopće ne vodi računa u stručnim analizama, pitanje je jezičnog senzibiliteta. Naime, hrvatska elita koja je ostvarivala jezične koncepcije bila je vezana uz **urbani** zagrebački kulturni milje. Za gradske ljude, bez obzira na činjenicu da se mogu diviti narodnoj kulturi, narodni jezik uvijek asocira na folklor, koji im je – u mnogočemu – stran. Zanimljiv, lijep, ali stran. Urbani milje je naprosto po svojoj prirodi hibridan, otvoren za strane utjecaje, sklon amalgamacijama i kontaminacijama. U zagrebačkoj sredini to je bilo i očekivano ako se uzme u obzir – na što je obratio pozornost V. Kalenić – da su »najistaknutiji politički i kulturni radnici, pa i oni koji su bili najgorljiviji pristalice štokavskoga dijalekta, bili podrijetlom iz neštokavskoga teritorija, ili su bili kroatizirani stranci u prvoj i drugoj generaciji« (Kalenić u Vince 1978:228). Govoreći jednostavno, za urbani ukus, još ovako izmiješan kao što je bio u Zagrebu, narodni jezik ne može biti priznat kao opći, nacionalni standard. Tako je bilo tada, tako je i danas. Pišući o dilemama ilirskih filoloških gibanja, Antun Barac je zapazio: »Načelo: pišimo jezikom narodnih pjesama – vrlo je lako postaviti u teoriji, ali je bilo vrlo teško izići s njime na kraj pjesnicima, koji u jeziku narodne poezije nisu mogli naći ni izdaleka sve ono, što su trebali« (Barac 1941, u Brozović 1952:466).

novostokavske oblike jer, u skladu s tim što je napisao Maretić, »ovdje vrijedi pravilo: neka se uzimaju samo one kajkavske riječi, za koje književni jezik nema dobrih zamjena« (Maretić 1899:684). Dijalektizmi u toj koncepciji bili su nešto za čim su posezali, ako nije bilo zamjena u štokavskom. To, pak, ima ozbiljne posljedice. Kako naglašavaju Badurina i Pranjković: »Smatramo naime da će trebati ozbiljnije revidirati uvriježene stavove ako i ne o vukovskoj koncepciji standardnoga jezika, onda makar o njihovoj provedbi te koncepcije, pa u tom kontekstu i o njihovim jezičnim savjetima. Potom – imajući u vidu suvremeno jezično stanje – očito je da i *ublaženi* (upravo *razrijeđeni*) vukovski purizam nije uvijek imao izgleda za dugotrajniji uspjeh (nudi nam to, smatramo, novu perspektivu u promišljanjima o neumitnoj sudbini mnogih drugih, pa i suvremenih jezičnih savjeta)« (Badurina–Pranjković 2015:253).

Stoga, treba pretpostaviti da su leksička rješenja u vukovskoj leksikografiji – temeljena uglavnom na narodnim “umotvorinama” i citatima iz folkloru (koji su u svojoj biti izražavali neku ahistorijsku zbilju) – bila strana i neaktualna za urbanu elitu. Jer, ako je gradska elita zainteresirana za narodni jezik, i čak ga želi prihvatiti kao svoj, ona ga nužno uključuje – svjesno ili ne – u procese hibridizacije. Otkrivanje sela od strane grada, bilo da se radi o jeziku ili običajima, uvijek se vrši na takav način da se narodnu kulturu i jezik **prilagođava** postojećim ukusima i habitusima. Stoga se kodifikacija novoštokavskog narječja u urbanom centru, Zagrebu, morala tome prilagoditi. Ovako je pisao Veber Tkalčević, objašnjavajući tu složenu jezičnu situaciju:

Zagrebačka je škola imala zadatak, da i kajkavce i čakavce privede u kolo štokavcah, kako bi se raširilo književno polje. (...) Zato su [Ilirci – pril. autora], proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojima se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumijevati što je glavni cilj jezičnoga jedinstva (Veber Tkalčević 1890:458).

Takva elastičnost u građenju književnog jezika, za što su pripadnici škole bili i kritizirani, imala je za cilj zadovoljiti čakavce i kajkavce, a također – što se danas može činiti paradoksalnim – i Srbe i Slovence (v. Jonke 1957). Time je – tvrdi Vince – ipak Zagrebačka filološka škola »donekle povezala sve te heterogene tendencije u jeziku« (Vince 1978:230).

Ključna uloga urbane kulture u kodifikaciji jezika te svijest o višeslojnoj tradiciji na tri narječja, i raznim stilizacijama (urbanim i ruralnim), pretvorile su se u samorazumljivo uvjerenje da se jezik mora oslanjati na više tradicija, da mora biti hibridan. U takvoj vizuri, narodnu jezičnu tradiciju prihvaća se samo kao jednu od mogućih stilizacija, svakako ne odlučujućih. Jer, narodna književnost je, u načelu, oralna (čak ako je zapisana, kao u Karadžićevim spisima). U hrvatskim se kodifikacijama referiralo na pisanu književnu tradiciju. Ona je, od svojih početaka, više bila u pisanim, a manje u govorenim izvorima (kao što je slučaj kod Srba na štokavskom narječju jer je pisan bio crkvenoslavenski u srpskoj redakciji, a od 18. stoljeća i u ruskoj s elementima srpske). Hrvatski jezik više se vezivao uz pismo, a manje uz govor i oralnu kulturu. Do sličnog zaključka dolazi i Petar Vuković: »Taj se problem vezuje uz uvjerenje – što je bilo naglašavano u XIX. stoljeću, napose u polemikama sa stajalištima Vuka Stefanovića Karadžića – da su počela hrvatskoga jezika više u pisanim, a manje u govorenim izvorima (kao što je slučaj kod Srba). Hrvatski se jezik više vezivalo uz pismo, a manje uz govor i oralnu kulturu.« (Vuković 2007:116). Na neki način

takvo uvjerenje oslikava krilatica koju je 50-ih godina skovao Ljudevit Jonke – »Piši onako kako dobri pisci pišu«. Naravno, u njoj se ne poziva ljude da pišu kao književnici, a još manje na to da pisana riječ treba biti odraz književnosti (na što je upozoravao Krešimir Bagić, 1996), nego se naglašava načelo da je podloga književnom jeziku pisana riječ. Iako je izgovorena u drugim prilikama i izazvala je polemiku s Milkom Ivić, ta krilatica je, na neki način, odgovor Vuku Karadžiću i njegovoj krilatici »Piši onako kako govoriš, čitaj kako je napisano«.

Ovo razmatranje moglo bi završiti ovdje, naglašavajući da je pobjedom vukovaca potisnut velik dio dijalektizama, a spor je time završen, pa je ponovno oživio nakon raspada Jugoslavije. Međutim, oko tog principa izrasla je polemika još nakon Drugoga svjetskog rata.

Primjerice, Dalibor Brozović, analizirajući odgovor Vladimira Nazora iz *Antologije nove čakavske lirike* (1934), naglasio je 1952. godine sljedeće:

I ovdje je Nazor ušao u dubinu stvari. Štokavština nije imala mogućnosti da se s dovoljno autoriteta nametne hrvatskoj knjizi i provede disciplinu među piscima. Tu njenu slabost objektivno opravdava naša novija historija. Dialekti imahu u sebi još dovoljno snage, koja se, pritisnuta privremeno zanosom Preporoda, pojavila ponovo u ovome stoljeću. Ona se morala iživjeti i već se, izgleda, iživjela pa će se ostvariti Nazorova želja – hrvatska će lirika u drugom dijelu ovog stoljeća biti samo štokavska i to i bolja i jača od dosadašnje, jer će u njoj kolati i sokovi iz kajkavskih i čakavskih žila. Te će se žile osušiti, no njihov će sadržaj primiti u sebe štokavska lirika. Ona time ne će niukoliko postati manje štokavska, ali bit će više zajednička (Brozović 1952:465).

Vidimo dakle da autor njeguje uvjerenje o potrebi da se čakavske i kajkavske žile osuše i oplode štokavski standardni idiom, a pisci discipliniraju (uskoro ćemo vidjeti da će autor svoj stav modificirati). U isto vrijeme, kako to opisuje Ivo Žanić, dominiralo je u hrvatskom javnom mnijenju uvjerenje o potrebi forsiranja u javnom govoru novoštokavskog izgovora, naglasaka i stilizacije. Analizirajući biografije intelektualaca u 50-im i 60-im godinama XX. stoljeća, ustvrdio je da je za mnoge od njih nametan novoštokavski književni jezik aludirao na seljačku kulturu. Posebno je zanimljiv slučaj poznatog glumca Relje Bašića koji je imao neprilika s Brankom Gavellom koji se, iako sam kajkavac, zalagao za to da se na sceni govori samo čisti novoštokavski. Budući da je Bašić govorio štokavski, ali u zagrebačkoj varijanti, Gavella je to smatrao neprimjerenim, pa mu je jednom rekao (na kajkavskom!): „Ne buš ti završil Akademiju ak' ne naučiš hrvatski...“ (Žanić 2016:101). Glumica Zdenka Heršak tvrdila je, navodi Žanić, da je taj jezik Zagrepčanima zvučao seljački, »kao dozivanje s jedne

planine na drugu« (Žanić 2016:102). Mnogi, pak, došljaci pogotovo iz dalmatinskog zaleđa sa čuđenjem su saznali da u političkom centru Zagrebu govore uzornim standardnim jezikom, a Zagrepčani – samo dijalektom. U ovom slučaju radilo se uglavnom o naglascima, a manje o leksiku, ali ovo mnogo govori o markiranosti novoštokavskog govora, što je i zapazio američki slavist, Thomas F. Magner, inače autor djela *A Zagreb Kajkavian Dialect*, koji je utvrdio da »tako govore samo sveučilišni profesori jezika i ljudi sa sela« (Žanić 2016:103).

Iako je Magnerova knjiga objavljena 1966. godine, već od kraja šezdesetih Brozović mijenja naglasak ili možda čak i svoj stav. Godine 1971. održao je predavanje u Šibeniku koje je kasnije objavljeno kao *Deset teza o hrvatskom jeziku*. U četvrtoj tezi donosi se i ovo:

U hrvatskom jeziku dijalekti kao prostorni oblici narodnoga, pučkog jezika imaju veće značenje i važniju ulogu nego što je to prosjek u jezicima drugih europskih naroda. Hrvatski dijalekti, koji se svrstavaju u tri skupine – kajkavsko, čakavsko i štokavsko narječje – izgrađuju se više-manje ravnopravno od konca XV. do polovice XVIII. st. u pokrajinske hrvatske književne i pismene jezike. Kulturno-jezične tekovine toga razdoblja nasljeđuje sljedeće razdoblje, u kojem pokrajinski kajkavski pismeni jezik postepeno dobiva obilježja standardnoga jezika, a umjesto svih drugih pokrajinskih jezika počinje se stvarati novoštokavski hrvatski standardni jezik s ikavsko-ijekavskim dvojtstvom. Hrvatski narodni preporod u početku tridesetih godina prošloga stoljeća ujedinjuje jezično sve Hrvate u tom novoštokavskom standardnom jeziku, a dva-tri desetljeća poslije napušta se i ikavsko-ijekavsko dvojtstvo pa tako hrvatski standardni jezik dobiva konačan homogen oblik, novoštokavski ijekavski, ali u pojedinim jezičnim i rječničkim crtama obogaćen ugrađenim naslijeđem, s jedne strane kajkavskog i čakavskoga, s druge hrvatskoga nenovoštokavskog štokavskoga, s treće strane, ikavskoga novoštokavskog podrijetla. Zato je hrvatski standardni jezik i danas otvoren prema dijalektima kajkavskoga i čakavskog narječja i iz njih slobodno usvaja jezična sredstva ako su potrebna i korisna, prilagođujući ih svojim zakonima. Takav odnos prema kajkavskom i čakavskom narječju jedna je od bitnih značajka hrvatskoga standardnog jezika, jednako kao što je nazočnost kajkavskoga i čakavskoga literarnog stvaranja i danas bitnom značajkom hrvatske književnosti (Brozović 1971/2015:280–281).

Nije cilj ove analize pitati se zašto se Brozovićevo mišljenje iz 1971. godine uveliko razlikuje od onoga iz pedesetih godina.¹⁴ To treba prihvatiti

¹⁴ Iako je na nekim drugim mjestima zagovarao mogućnost toleriranja dijalekata, samo pod određenim uvjetima: »Zato je ona prva već spomenuta tronarječna dimenzija **sadržana u samom hrvatskom novoštokavskom standardu** i zato ako se u njegovoj nadgradnji već nalazi kakav element kajkavskoga ili čakavskog materijalnog podrijetla, njegov je položaj **zakonit**. Iako se ovdje općenito ne zadržavamo na primjeri-

kao činjenicu, koja oslikava promjene u definiranju tog spora. Ako bismo se nadovezali na prijašnja razmatranja, onda bi to njegovo mišljenje preusmjeravalo pristup kodifikaciji hrvatskog jezika na koncepte vezane uz Zagrebačku filološku školu. Slične teze iznio je i Radoslav Katičić nekoliko godina kasnije:

Postavši standardnim jezikom svih Hrvata, novoštokavski je književni jezik preuzeo nasljedstvo svih stilskih i izražajnih vrijednosti ostvarenih u hrvatskoj književnosti, bez obzira na to koja je bila dijalekatska osnova. Dosta je podsjetiti se kako su u nekim djelima pisanim standardnim jezikom izrazito prisutne i dijalekatske izražajne vrijednosti, tako npr. u Krleže i Kolara kajkavske, u Nazora čakavske, pa je ta stilistička polivalentnost novoštokavskoga hrvatskog jezičnog standarda postala očita. To je tako, bez obzira na to što su se neki jezikoslovci, poslušni učenju o istovjetnosti pučke novoštokavštine i književnoga jezika, tomu protivili i o pitanjima jezičnoga standarda razmišljali sasvim dijalektološki. Takvo razmišljanje nije samo neistinito, ono je i štetno jer sprečava da se pravo razumije odnos između standardnog jezika i dijalekata, svih, pa i onoga na kojemu je eventualno zasnovan (Katičić 1978:177).

Iz navedenog se vidi da se od sedamdesetih godina (a možda i ranije) u jezikoslovnoj struci sve više naglašava ulogu pojedinih leksičkih elemenata iz neštokavskih narječja u hrvatskom standardnom jeziku. Nije isključeno da je to bio jedan od načina da se naglasi zasebnost hrvatske jezične tradicije naspram srpske. Isticanje drukčijih polazišta u kodifikacijama književnog jezika u 19. stoljeću imalo je za cilj naglašavanje drukčijih izvora tih kodifikacija čime se moglo ne samo polemizirati s dominantnim uvjerenjima o ulozi Vuka Karadžića u hrvatskoj jezičnoj tradiciji (što dolazi do izražaja u Katičićevu tekstu), već i o teoretskim okvirima za razumijevanje jezične zbilje.

4. Zaključak

Iz provedene analize vidi se da je »zlatna formula« koncept koji rezonira s mnogim hrvatskim filološkim projektima iz prošlosti. Da bi ga se moglo razumjeti, treba međutim razlikovati dvije njegove dimenzije, ono što se naglašava u zakonskom aktu od onoga što se o njemu govori.

ma, uzet ću ipak jedan. Termin »nazočan« ima kajkavsko-čakavsko podrijetlo, ali to ga u tipu jezičnog standarda kakav je hrvatski uopće ne diskriminira, iako postoji i lekssem »prisutan«, koji po podrijetlu odgovara dijalekatskoj osnovici standarda. U standardnim jezicima gdje je odnos nadgradnje i dijalekatske osnovice jednoznačan, pozajmljenice iz drugih dijalekatskih tipova toleriraju se samo ako za njih nema zamjene u dijalekatskoj osnovici« (Brozović 1976:16). Te teze ne razlikuju se previše od Maretičeve koncepcije koja je gore navedena.

Zakonsko rješenje govori jasno da je ideja zlatne formule hrvatska kulturna baština koju treba štiti »u očuvanju i prenošenju hrvatske i baštine i identiteta«. Formula treba, stoga, biti »stožer oko kojega se mora graditi hrvatski jezični identitet« jer se hrvatsku kulturu definira preko »međupovezanosti hrvatskih narječja«. Obrazloženje se referira na najvažniju značajku hrvatske jezične zbilje, naime da u njoj postoje, ugrubo rečeno, tri narječja – i to ne samo kao dijalekti (regiolekti, urbolekti), već i, povijesno gledano, kao književni jezici. Dakle, treba je štiti kao pojedine lokalne govore – kajkavske i čakavske – koji su već na tom popisu (riječ je o bednjanskom govoru, govoru Huma na Sutli, žminjskom govoru, govoru posavskoga sela Siče, kajkavskom donjosutlanskom, govoru sela Vidonje). Međutim, dok se zaštita konkretnog govora čini jednostavnija, jer je to jedan govor, zaštita ideje je nešto što je teže provesti. Zato jer je to naprosto ideja odnosno idealizirani, postulirani jezik. Time dolazimo do druge dimenzije zlatne formule koja se u rješenju ne pojavljuje, a koja je zastupljena u medijskim nastupima.

Po Radoslavu Katičiću sve jezične djelatnosti koje se smatraju hrvatskima u prošlosti, bez obzira na narječje na kojem su nastale, pripadaju hrvatskoj jezičnoj baštini.

Zlatna formula ne opisuje samo i upućuje, ona je nama velik izazov. Izazov da u skladu s njom, slijedeći ju, odnjegujemo i izgradimo svoju izražajnost. Književni jezik, pa tako i standardni, nije dijalekt. Ima već više desetljeća otkako to znamo, pa i rado o tome govorimo, ali je nekako teško povući sve zaključke koji slijede iz toga. A oni su dalekosežni. Kazuju nam da naš standardni jezik nije izveden ni iz kojega narodnoga govora, ni iz kojega zaseoka. On je izveden iz sve cjeline hrvatskoga pisanja i jezičnoga stvaranja. A to pak znači da niti u Marulića, niti u Zoranića, niti u Gundulića, niti u Mažuranića, niti u Preradovića, da spomenemo samo njih primjera radi, nema nikoje izražajnosti koja se nas današnjih ne tiče (Katičić 2014).

Drago Štambuk naglašava i praktičnu dimenziju zlatne formule, naime da hrvatski jezik – kakav je on danas – treba obogatiti elementima iz drugih narječja (»otvoriti prozorčice«). Dakle, referirajući se na filološki spor iz druge polovice 19. stoljeća, prikloniti se načelima Zagrebačke filološke škole i osporiti ona hrvatskih vukovaca. Dio hrvatske elite, bez obzira što je u 19. stoljeću prihvaćeno da novoštokavski bude jedina osnovica hrvatskoga jezika, njeguje još uvijek uvjerenje da je standardni jezik (odnosno da **treba** biti) neki hibrid, amalgam ili »artificijelna« koine. Dakle jezik stvoren temeljem dogovora koji bi mogao zadovoljiti višeslojnu jezičnu i kulturnu tradiciju. Time se, bar teoretski, otvara prostor za uključivanje elemenata drugih hrvatskih narječja u standard. Drago Štambuk to kaže otvoreno:

Hrvatsko *što* može se razumjeti jedino u odnosu na *ča* i *kaj*, dok je srpsko *što* – srpski jezik. Naš jezik ima trojstvenu narav. Štokavski jezik se naslanja na ove dvije bazične grane, čakavsku i kajkavsku, i od nje crpi, ali ne dovoljno, po mome sudu, i povijesni tok razvoja hrvatskog jezika trebao je, recimo, ići putem zadarskoga ili ozaljskoga kruga (Štambuk 2017b:16, 15).

No, takav postulat teže je danas ostvariti kada je standardni jezik izgrađen i postoji – uz neke korekcije – preko sto godina nego u 19. stoljeću kada je on bio *in statu nascendi*. Dalibor Brozović u citiranom članku izražavao je, vjerojatno, upravo takvo uvjerenje:

Onda smo propustili, da za književni jezik iskoristimo leksiku kajkavskog dijalekta i dubrovačke književnosti i da tako dođemo do nekih termina iz apstraktnijih područja i iz moderne materijalne civilizacije. Tih termina u štokavskom narodnom govoru nije bilo i nije moglo biti. Jesmo li taj propust do danas ispravili? (...) Činjenica je da je jezik nedotjeran, u mnogome strašno siromašan (iako u ponečemu i prebogat), a u detaljima neizgrađen i nesiguran (Brozović 1952:467).

U Brozovićevoj konstataciji dominira osjećaj rezignacije, pa čak i žaljenja. Drago Štambuk, iako nestručnjak, govori nešto drugo. Po njemu ništa nije izgubljeno. U izvjesnoj mjeri on aludira na to da procesi kodifikacije nisu zauvijek završeni. Jezik je **živ** organizam jer podliježe promjenama u skladu s društvenim promjenama. No, izgleda da taj praktični dio te koncepcije nema uporište u djelovanju institucija i sredina koje bi mogle, recimo, raditi na izdavanju nekih rječnika, propagiranju nekih lokalizama. Možda će se to još ostvariti, ali za sada nije na djelu. Zasad je to ideja o zaštiti »trojedne« jezične koncepcije kao kulturnog blaga, kao nematerijalne baštine. S druge strane, spontano – i bez utjecaja zakonskih akata – u jezik književnosti (ne književni jezik) sve više dolaze do izražaja razno-razni dijalekti. Bilo da su oni isprepleteni sa standardnim jezikom, bilo da su pisani nekim lokalnim govorom. I nije isključivo riječ o zavičajnoj ili dijalektalnoj književnosti koja je u Hrvatskoj zapravo u 20. stoljeću bila i te kako živa, već je riječ o knjigama (poezije ili proze) koje ulaze – s različitim intencijama – u kanon nacionalne književnosti. Pisaca koji su u različitim omjerima posezali za dijalektima ima mnogo i vrlo su važni za hrvatsku književnost. To su, između ostalih, Miroslav Krleža, Augustin Tin Ujević, Vladimir Nazor, Fran Galović, Mate Balota, Drago Ivanišević, Zvane Črnja, Tonči Petrasov Marović, Zvonimir Mrkonjić, Zvonimir Majdak, Ivo Brešan, Nedjeljko Fabio, Renato Baretić, Dalibor Šimpraga, Borivoj Radaković, Zvonko Kovač, Evelina Rudan. Naravno, upotreba dijalekata u njihovim djelima uvijek je markirana (konotiraju neku sredinu, regiju ili društvenu grupu, a nerijetko i dominantnu percepciju, stereotype). Sto-

ga, ako bi ti ili drugi dijalektizmi ušli u standardni jezik, onda bi vjerojatno neutralizirali te svoje konotacije, kao što je danas neutralizirana riječ »tje-dan«, nedvojbeno iz kajkavskog narječja. Treba to uzeti u obzir i razlikovati između standardnog jezika i jezika književnosti.

Literatura

- Badurina, Lada. 2010. Standardizacijski procesi u 20. stoljeću. Ur. Mićanović, Krešimir. *Povijest hrvatskoga jezika – Književne prakse sedamdesetih*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 69–101.
- Badurina, Lada; Ivo Pranjković. 2015. Jezično savjetništvo hrvatskih vukovaca. Ur. Srdoč-Konestra, Ines. *Zbornik u čast Katice Ivanišević*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, 247–256.
- Bratulić, Josip. 1997. Prijevodi biblijskih tekstova u razvitku hrvatskoga književnog jezika. *Croatica*, 45–46, 9–15.
- Brozović, Dalibor. 1952. O uvjetima za nastanak i razvoj dijalektalne poezije. *Hrvatsko kolo* 7–8, 463–467.
- Brozović, Dalibor. 2015. *Rasprave i članci*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1976. O tronarječnoj dimenziji hrvatske književnosti. *Croatica*, 7–8, 11–18.
- Czerwiński, Maciej. 2011. Književni jezik kao znak. Semiotička razmatranja o hrvatskom jeziku u sistemu kulture. *Fluminensia*, 23, 39–55.
- Dorotić Sesar, Dubravka. 2017. Štambukova topoglotofilija. Ur. Štambuk, Drago. *Kad su miši balali molfrinu*. Zagreb: Naklada Đuretić Studia Moderna, 223–229.
- Galović, Filip. 2017. Jezična plemenita slitina. Ur. Štambuk, Drago. *Kad su miši balali molfrinu*. Zagreb: Naklada Đuretić Studia Moderna, 230–234.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Jonke, Ljudevit. 1957. Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. stoljeća. *Filologija*, 1, 587–594.
- Jurdana, Vjekoslava. 2018. Intersticijski jezični i poetski međuprostori kroz prizmu ča-kaj-što na primjeru pjesničke zbirke Drage Štambuka *Kad su miši balali molfrinu*. *Čakavska rič*, XLVI 1–2, 245–271.
- Kapetanović, Amir. 2016. *Jezik u starim versima hrvatskim*. Split: Književni krug.
- Katičić, Radoslav. 1978. O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine. *Filologija*, 8, 165–180.

- Katičić Radoslav. 2014. Zlatna formula jezika: ča-kaj-što. *Kolo* 2. <https://www.matica.hr/kolo/424/zlatna-formula-hrvatskoga-jezika-ca-kaj-sto1-23623> (preuzeto 15. prosinca 2021.).
- Kuštović, Tanja; Mateo Žagar. 2020. *Stumačeno pravo i razumno. Studije o jeziku knjiga hrvatskih protestanata 16. stoljeća*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Adventističko teološko visoko učilište.
- Milinović-Hrga, Anđela. 2019. *Oporbeno jezikoslovlje Drage Štambuka. Zlatna formula hrvatskoga jezika 'ča-kaj-što'*. KAJ LII, 3–4), 63–67.
- Mrkonjić, Zvonimir. 2002. Drago Štambuk ili kakvu je biti jeziku. *Mogućnosti*, 49, 10–12, 76–84.
- Oczkova, Barbara. 2010. *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Štambuk, Drago. 2016. *Maslinov vijenac* 5. Zagreb: Croatia Rediviva.
- Štambuk, Drago. 2017a. Zlatna formula ča-kaj-što. Hrvatski jezik – nezaliječena rana. Ur. Štambuk, Drago. *Kad su miši balali molfrinu*. Zagreb: Naklada Đuretić Studia Moderna, 205–208.
- Štambuk Drago. 2017b. Intervju (Drago Štambuk). *Poteštat TV Jadran*. https://www.youtube.com/watch?v=KTA1jKwE0_8 (preuzeto: 15. prosinca 2021.).
- Tafra, Branka. 1993. O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta. *Rasprave ZHJ*, 19, 363–387.
- Thomas, George. 1991. *Linguistic purism*. London – New York: Longman.
- Turk, Marija. 1992/1993. Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole. *Fluminensia*, XXIII/XXIV, 377–386.
- Turk, Marija. 1996. Fran Kurelac i Riječka filološka škola. Ur. Turk, Marija. *Riječki filološki dani 1*, Rijeka: Pedagoški fakultet Sveučilišta u Rijeci, 7–15.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1890. *Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika*, sv. III. Zagreb.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1999a. Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah. Ur. Pranjković, Ivo. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska, 335–348.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1999b. Zagrebačka škola. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Ur. Pranjković, Ivo. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska, 425–428.
- Vince, Zlatko. 1978. *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb: SNL.
- Vuković, Petar. 2007. U pozadini načela »Piši kao što dobri pisci pišu«. *Jezik*, 54, 109–118.

Žanić, Ivo. 2016. *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Coding and Recoding of Linguistic Heritage – The Golden Formula »Ča-kaj-što«

Abstract

Although the *Golden Formula of the Croatian Language* »ča-kaj-što« is a literary concept coined by the poet Drago Štambuk, this paper departs from the assumption that this idea refers to the extremely important and groundbreaking concepts related to the Croatian standard language. This is so as the formula is not only an idea that seeks to enrich the language of literature (notably poetry), which should be derived from all the Croatian dialects, but also aims to stimulate a discussion about the standard language and its relationship to dialectisms (as evidenced by the 2019 Ministry of Culture and the public appearances of Drago Štambuk). This, in turn, opens up a problem of linguistic amalgams in general. Therefore, the paper connects the *golden formula* not only with the elaborated conceptions of hybrid languages in Croatian history (Istrian Protestants, the Ozalj circle), but especially with the polemics led by the representatives of the Zagreb Philological School with the Croatian 'vukovites' (emphasizing different approaches). The article analyzes the ambivalent attitudes of some key Croatian linguists with regard to the dialectisms in the standard language – from the 19th century to the present day and the possible consequences of the hybridization process.

Ključne riječi: zlatna formula hrvatskog jezika, hibridni jezik, jezična baština, standardizacija jezika, dijalektizmi

Keywords: the Golden Formula of the Croatian Language, hybrid language, linguistic heritage, linguistic standardization, dialectisms

